

Industrihistoria i Väst

Tidskrift för föreningen Industrihistoria i Väst

NR 1 2023 ÅRGÅNG 19

Innehåll

- 3 Ledare: Industri- och varvshistoriskt museum i Göteborg. *Mats Sjölin.*
- 4 Notiser.
- 6 Hillefors Grynkvärn i Stenkullen. *Elisabeth Ek.*
- 11 Efterlängtat besök på SKF. *Björn Ohlsson.*
- 15 Japanska NKC viktig leverantör av hållare till SKF. *Björn Ohlsson.*
- 18 Efterlängtat historik om textilindustrin. *Johannes Daun.*
- 19 Ingegerd Särllvik in memoriam. *Björn Ohlsson.*
- 20 Göteborgs Kex AB. *Elisabeth Ek.*
- 26 Ny lokalhistorisk bok om Alingsås som textilstad. *Johannes Daun.*
- 28 Besök hos Nolato Plastteknik AB. *Elisabeth Ek.*
- 30 Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 17. *Lars O. Carlsson.*
- 34 Industriär i bild. *Karl-Magnus Johansson.*

Tidskriften ges ut av föreningen Industrihistoria i Väst

Hemsida: www.industrihistoriaivast.net

E-post: info@industrihistoriaivast.net

Plusgiro: 126 25 70-3

Postadress: Industrihistoria i Väst, c/o Riksarkivet i Göteborg, Box 19035,
400 12 Göteborg

Ansvarig utgivare: Mats Sjölin

ISSN: 2002-2913

Redaktionskommitté: Christine Fredriksen, Kenth Lärk och Björn Ohlsson

Redaktör: Kenth Lärk

Layout: Karl-Magnus Johansson

Tryck: Typografia

Omslagsbild: De mörka underdelarna och de ljusa överdelarna till Ballerinakexen följs åt genom hela bakprocessen. Här har degen passerat stans- och präglingsvalsarna. Foto: Elisabeth Ek.

Industri- och varvshistoriskt museum i Göteborg

Socialdemokraterna gick till val på att realisera ett Industri- och varvshistoriskt museum centralt i Göteborg.

Sedan Göteborgs industrimuseum inkorporerades i Göteborgs stadsmuseum har frågan om att tydliggöra industrisamhällets betydelse för staden påtalats gång på gång. Senast i form av ett medborgarförslag, som dock kulturförvaltningen avslög.

Föreningen Industrihistoria i Väst har påtalat vikten av att uppmärksamma industrisamhällets kulturarv i mer än tjugio år. Vi får hoppas att minoritetsstyret i Göteborg nu kan realisera sitt vallöfte.

Det värt att åter påpeka att ett Industri- och varvshistoriskt museum inte första hand är bara en byggnad. Det är en verksamhet! En verksamhet som bäst engagerar många människor och därför är till sin verksamhetsform inkluderande. Industrihistoria i Västs både enskilda och institutionella

medlemmar representerar en kunskapsbredd som är värd att ta tillvara i tillskapandet av en museiverksamhet.

Industrisamhället omfattar en hel samhällsstruktur som behöver belysas utifrån olika perspektiv. En inriktning som det förra uppdraget till Stadsledningskontoret betonade. Industrisamhällets kulturarv är inte enbart en fråga om teknisk utveckling, utan har även inneburit sociala och miljömässiga förändringar. Frågor som är viktiga att belysa för att förstå samtiden och för att kunna delta i skapandet av framtiden.

Mats Sjölin är ordförande i Industrihistoria i Väst

Notiser

Databas med historiska patent

Den 15 november 1923 beviljades smeden Karl Gustaf Gustafson patent på en anordning för en kombination av sparkstötting och cykel.

Information om detta och cirka 122 000 andra patent, beviljade i Sverige under åren 1746–1945, finns i databasen Svenska historiska patent, som invigdes i maj 2022.

Databasen är resultatet av ett samarbete mellan PRV och företagsekonomiska institutionen vid Uppsala universitet. Den är ett sökverktyg som kan användas av både allmänheten och forskare.

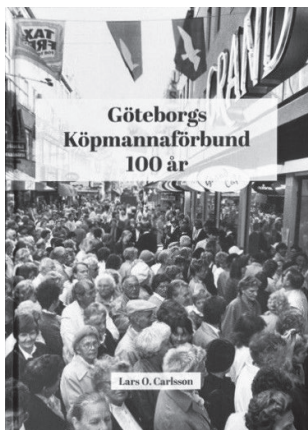
Du hittar databasen på Patent- och Registreringsverkets hemsida www.prv.se under databaser.

Göteborgs Köpmannaförbund 100 år

En ny bok av Lars O. Carlsson speglar Göteborgs Köpmannaförbunds första hundra verksamhetsår, vilka innehåller ett stort antal unika händelser samt spännande företag och personer. Handelns och stadens utveckling sedan 1922 är ofta parallell och väldigt intressant. Dagens Hushåll var under flera decennier en väldigt uppmärksam aktivitet inom Köpmannaförbundets verksamhet.

Bokens författare, Göteborgsprofilen Lars O. Carlsson, är väl förtrogen med stadens handel och har tidigare skrivit ett stort antal skrifter om Göteborgs näringsliv samt hållit föredrag om torghandelns historia i Göteborg.

För Industrihistoria i Västs medlemmar är han främst känd för sina texter om Göteborgs gatunamn.

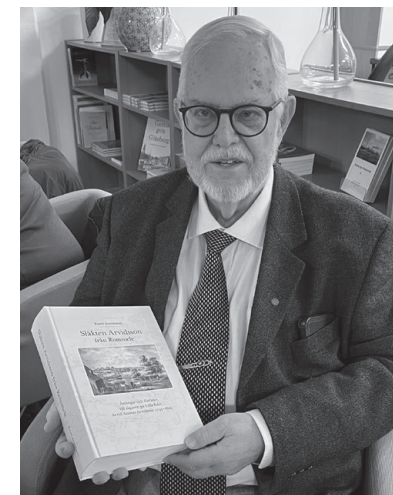

Ny kurs i industrihistoria

Under hösten 2022 har den nya kursen »Industrins historia och kulturarv« getts vid Institutionen för historiska studier på Göteborgs universitet. Kursen är på 15 högskolepoäng och ger en orientering i industrins utveckling, huvudsakligen med ett regionalt västsvenskt perspektiv. Förutom föreläsningar och seminarier innehåller kursen studiebesök och exkursioner. Ledare för kursen är Johannes Daun, från Textilmuseet och Göteborgs universitet. Nästa kurstillfälle blir höstterminen 2023.

Ett livsverk

Ewert Arwidsson, tidigare styrelsemedlem i Industrihistoria i Väst, kunde den 4 december 2022, efter sextio års gedigen släktforskning, äntligen ha boksläpp för sitt mer än 800 sidor tjocka verk *Släkten Arvidsson från Rommele – Ättlingar och förfäder till sågaren på Lilla Edet Arvid Anders Arvidsson 1755–1805*. Han har kartlagt stora delar av sin släkt med utgångspunkt från Arvid Anders Arvidsson, som föddes 1755 i Rommele prästgård. Dels har han följt Arvid Anders Arvidssons anfäder fyra generationer bakåt, dels finns släktingarna i hela sju generationer framåt i tiden biograferade. Det är en bok som många både nu levande och framtida ättlingar till Arvid Anders Arvidsson kommer att ha stor glädje av.

Hillefors Grynkvarn i Stenkullen

Elisabeth Ek

En av medlemmarna i Industrihistoria i Väst är Hillefors Grynkvarns Museiförening. Kvarnen, som är Sveriges i dag enda vattendrivna havregrynskvarn, ligger strax norr om Stenkullens järnvägsstation i Sävveåns naturreservat. Den ägs av Lerums kommun och arrenderas av museiföreningen.

Hillefors Grynkvarns Museiförening

Kulturgruppen Nääs fabriker arrangerade en utställning om Hillefors Grynkvarn 1984, och det blev upptakten till att Hillefors Grynkvarns Museiförening bildades 1985. Föreningens syfte är att bevara hela kvarnmiljön och att aktivt medverka till att hålla Hillefors Grynkvarn i drift, på samma sätt som när den startades på 1890-talet. Hillefors Grynkvarns Museiförening har cirka 40 medlemmar, varav 10–15 är aktiva i arbetet med kvarnen. Medlemsbladet *Havregrynet* utkommer med sex nummer per

år. Det finns ett museum i kvarnen med föremål och foton som beskriver kvarnens historia, och man håller på att bygga upp en utställning om Sävveåns industrihistoria. Dessutom har man inrett ett Naturrum med utställningar av naturfoton. Museiföreningen arbetar mycket med att sprida kunskap om kvarnen och att göra den tillgänglig för besökare. Man anordnar bland annat konserter, konstutställningar och kvarndagar med guidade turer i kvarnen. Under juli, augusti och två veckor in i september är kvarnen öppen för allmänheten på lördagar och söndagar.

En såg och ett snickeri

Sävveån hade en stor betydelse som kraftkälla vid den tidiga industrialiseringen, och det anlades sågverk, kvarnar, kraftverk, järnbruk, spinnerier med mera längs Sävveån och dess biflöden. Andreas Andersson, som ville bygga en såg och ett snickeri, köpte en avstyckning från Hunstugan i Stenkullen 1887. I området fanns det en bro från 1830-talet och ett vattenfall, som gick att bygga ut. Västra stambanan, invigd 1862, gick något hundratal meter bort, och där hade Stenkullen öppnats för trafik 1879.

Namnet Hillefors nämns första gången i skrift 1888. Då fanns det ett vattenhjul för kraftproduktion till sågen. En damm med fallhöjden 2,22 meter var färdigbyggd 1894. Vattenhjulet ersattes 1896 med en mycket starkare francisturbin, tillverkad på Skövde Mekaniska Verkstad. Det är troligen den äldsta i Sverige som varit i kontinuerligt bruk.

En havregrynskvarn

Axel Fridolf Johansson köpte tillsammans med en kompanjon två tredjedelar av Hillefors 1899, och de beslöt

Den första kvarnen vid Hillefors före bränderna 1905 och 1909.
Fotokälla: Wikimedia (CC-BY-SA).

att bygga en havregrynskvärn. I kvarnen tillverkades krossgryn de första åren, vilket innebar att havren skalades och gryn krossades. Efter att ha köpt en ångpanna kunde man börja tillverka mer hållbara ångpreparerade havregryn. På Hillefors fanns det även en benstamp, där kreatursben krossades till benmjöl. Benmjölet användes som gödningsmedel på åkrarna. Produktionen av benmjöl upphörde på 1930-talet då hemslakten förbjöds. Axel Fridolf köpte kom-

panjonens tredjedel av Hillefors 1903 och hans äldre bror Carl köpte den återstående tredjedelen 1909. Bröderna drev därefter kvarnen gemensamt fram till Carls död 1940, då Axel Fridolf blev ensam ägare.

Bränder och ras

Havregrynskvärnen av trä drabbades av två bränder, 1905 och 1909. Efter den andra branden byggde man i stället en fyra våningar hög tegelbyggnad, som började användas 1913. Den

innehöll det egentliga kvarnverket som var i drift ända fram till 1987, då verksamheten upphörde. Den första kvarndammen rasade i samband med en stor översvämning 1923. När den byggdes upp igen en bit nedströms, fick den en fallhöjd på 2,65 meter.

Kvarnens vidare öden

1954 avled Axel Fridolf. Äldste sonen Olof drev kvarnen fram till 1978, då hans son Bengt tog över. Ökad konkur-

rens från större kvarnar, en utdömd ångpanna och en ojämn vattentillgång bidrog till att kvarnverksamheten upphörde. I mitten av 1980-talet blev Lerums kommun intresserad av att köpa kraftstationen. Eftersom vattenrätten inte fanns på kraftstationen utan på själva kvarnfastigheten, måste man köpa hela kvarnen för att kunna utnyttja kraftstationen. Kommunen köpte därför vattenfallet, kraftverket och kvarnen 1988.

Hillefors bro med dammluckor över Sävåån. Kvarnrännan som leder vattnet till turbinen syns närmast och på andra sidan Sävåån ligger kraftverksrännan. Foto: Elisabeth Ek.

Hillefors Grynkvarn vid Sävåån. Framför kvarnen löper kvarnrännan från höger fram till turbinhuset i mitten av bilden. Bakom rännan ligger sågen. På vänster sida ligger benstampen, och bakom den ångpannan med skorstenen i bakgrunden. Längst fram i bilden syns kraftverksrännan. Foto: Elisabeth Ek.

Etikett från Hillefors grynkvarn i nytryck från 1980-talet utfört av Hillefors Grynkvarns Museiförening. Bild: Vänersborgs museum.

Dagens grynkvarn

Hillefors Grynkvarn är ett exempel på en kvarntyp som under lång tid spelat en stor roll, men som nästan har försvunnit genom rationaliseringar. Kvarnbyggnaden, skorstenen, sågen, turbinhuset med sump och ränna samt benstampen förklarades som byggnadsminne 1990 på grund av sitt

höga kulturhistoriska värde. Kraftverket ingår inte i byggnadsminnet, men det är en del av miljön som helhet.

Det finns en vårdplan som har upprättats av museiföreningen för att underlätta vård och utveckling av fastigheten med bibehållet kulturhistoriskt värde. Tegelfasaderna är renoverade och taket är omlagt. Skorstenen har plockats ner tegelsten för tegelsten och murats upp igen. Hela kvarnen har fått en ny elinstallation. Båda turbinerna, som var svårt rostskadade, har kunnat restaureras, liksom turbinhusen och kvarnrännan. Kraftverket och dammluckorna är ombyggda till ett litet modernt lokalt kraftverk. Den 29 mars 2022 släpptes vattnet på till kvarnrännan och den stora turbinen. Nu väntar man på att få ångpannan undersökt för att se om den går att renovera. Målet är att få i gång alla maskiner, så att det går att producera havregryn igen.

Elisabeth Ek
Styrelsemedlem i Industrihistoria i Väst

Källor

Harlén Hans, *Var stannade tåget? Sveriges järnvägsstationer från A till Ö. Stationer och hållplatser med persontrafik 1856–2011*, Stockholm: Trafik-Nostalgiska Förlaget, 2012.

Svensson, Rolf & Helena Svensson, *De tre grynnarna: historien om Hillefors Grynkvarn från 1888 till 1988*, Stenkullen: Hillefors Grynkvarns Museiförening, 2018.

Waldenborg, Birgitta, *Hillefors Grynkvarn Hunstugan Lerum: program för vård och utveckling med bibehållet kulturhistoriskt värde*, Stenkullen: Hillefors Grynkvarns Museum, 2009-02-28.

Hillefors Grynkvarns Museiförenings webbsida: www.hilleforsgrynkvarn.se

Efterlängtat besök på SKF

– utvecklas vidare i Gamlestaden

Björn Ohlsson

Den 1 november gjorde föreningen ett efterlängtat studiebesök på SKF i Gamlestaden i Göteborg, en välkänd världsledande tillverkare av kul- och rullager.

Vi fick en visning av företagets nya showroom som beskriver företagets produkter, tjänster, historia och visioner, se en film om företaget och följa med på en guidad tur i en av de tre fabrikerna som finns i Göteborg.

Det var nästan åtta år sedan som IHV senast besökte SKF, på årsmötet den 24 mars 2014. Även 2006 hade föreningen sitt årsmöte där. Då fick vi också besöka en av fabrikerna. Båda årsstämmorna hölls i en lokal på huvudkontoret, den karakteristiska gula funktisbyggnaden på den norra sidan av Säveån.

I augusti 2020 flyttade företaget

sitt kontor till det tidigare central-lagret på andra sidan Säveån, som med hjälp av Liljewalls arkitekter genomgått en total ombyggnad. Koncernhuvudkontoret Götaholm är nu ett femvåningshus med en yta på 17 300 kvadratmeter och plats för 900 medarbetare.

Viktiga uppfinningar

SKF grundades 1907 som en avknoppning av textiltillverkningsföretaget Gamlestadens Fabriker. VD och tekniskt ansvarig blev Sven Wingquist vars första stora patenterade uppfinning var det tvåradiga självinställande

sfäriska kullagret. En annan viktig uppfinning var det sfäriska rullagret som patenterades av ingenjören Arvid Palmgren 1919. Det har samma goda självjusterande egenskaper som det sfäriska kullagret, men kan bära betydligt större radiella laster.

Tillväxten gick snabbt, och redan på 1920-talet hade företaget en global verksamhet.

Om detta och mycket mer berättade vår entusiastiska och kunniga guide Lars Werner, som är ansvarig för visningsverksamheten i Göteborg.

I SKF:s showroom i bottenvåningen på huvudkontoret kan man lära sig mycket om företagets historia och utveckling. Här visar Lars Werner utvecklingen av sfäriska rullager från 1950-, 1960-, 1980-, 1990- och 2000-talet. Foto: Björn Ohlsson.

Minska friktionen

SKF beskriver sig själva som en ledande global leverantör av lösningar för roterande utrustning. Målet är alltid att minska friktionen. Utöver själva tillverkningen av lager, tätningar och smörjsystem med mera, har tjänster som tekniskt stöd, underhållsservice, tillståndsovervakning och utbildning blivit en allt viktigare del av verksamheten. Målet är att ses mer som ett företag som levererar prestanda för roterande utrustning i stället för ett tillverkningsföretag.

I utställningen kunde vi se hur vibration och temperatur mäts momentant i roterande lager och Lars

berättade också att företaget via köp av ett mindre svenskt företag, SKF Recondoil AB, nu kan erbjuda effektiv rening av smörjolja.

Tre fabriker i Göteborg

I dag är SKF verksamt i 130 länder. Koncernen har 42 602 medarbetare och 87 tillverkningsenheter. I Sverige har företaget cirka 3 400 anställda, från Kiruna till Landskrona.

I Göteborg är antalet anställda cirka 2 800, inklusive de som arbetar med den globala verksamheten. De tre fabriksenheterna, som är en del av SKF Sverige AB, har cirka 1 000 anställda. Dessa fabriker, som ligger på gångav-

Vår guide Lars Werner berättade entusiastiskt och kunnigt om företaget. I bakgrunden ses en stor borr tillverkad av Atlas Copco, med lager från SKF förstås. Borren heter tunnel boring machine 15 (TBM 15). Foto: Björn Ohlsson.

stånd från huvudkontoret på samma sida av Säveån, tillverkar sfäriska rulllager i olika storlekar för marknaderna i Europa, Mellanöstern och Afrika.

Efter filmvisningen med frågestund fick vi ta på oss skyddsskor, orange västar och headsets, och sedan gå ut på en kort promenad till D-fabriken, där man tillverkar de mindre rullagren.

Många robotar

Det var en fascinerande upplevelse att se denna rena och ganska tysta fabriksmiljö, där de flesta arbetsuppgifter var automatiserade, med många robotar och förarlösa truckar, AGV – Automatic Guiding Vehicle, som transporterade delar och färdiga rulllager för packning.

Lars Werner berättade via en utmärkt trådlös utrustning om hur produktionen går till. Vi fick bland annat se hur rullarna fick sin plats i lagerhållaren. Även detta skedde med hjälp av maskiner och robotar. De mänskliga arbetsuppgifterna i fabriken består i huvudsak av övervakning av maskinerna samt underhåll och reparationer.

Vi tackade för ett väldigt intressant besök på SKF och särskilt roligt var förstås att se produktionen, som fortgår och utvecklas än idag inom samma område där företaget startade sin verksamhet en gång för 115 år sedan.

Björn Ohlsson är etnolog och sekreterare i Industrihistoria i Väst

SKF:s nya huvudkontor Götaholm med skulpturen »The bearing«, som står för den cirkulära ekonomin. Till höger syns det gamla huvudkontoret och jättekulan, som flyttades med till Götaholm. Foto: Elisabeth Ek.

Japanska NKC viktig leverantör av hållare till SKF

Björn Ohlsson

Fabriken startades 1968 av SKF för tillverkning av komponenter till lagerindustrin. 2011 såldes verksamheten till det japanska familjeföretaget NKC, Nakashi Metal Works.

Som självständigt företag har NKC Sverige fortsatt med den ursprungliga produktionen, men har också byggt upp ett nytt affärsområde med tillverkning mot bilindustrin. Idag sysselsätter företaget 125 personer.

Efter en god lunch i SKF:s nya ljuusa personalrestaurang fortsatte IHV:s heldag i Gamlestaden i Göteborg den 1 november med ett besök hos NKC Sverige en dryg kilometer öster om SKF:s huvudkontor.

Vi blev väl mottagna av Anna Sjästad, som är ansvarig för både HR, hållbarhets- (sustainability) och fastighetsfrågor på företaget.

Började med hårnålar

Anna, som har arbetat på företaget sedan 2014, berättade om NKC:s historia som startade i Osaka 1924 med tillverkning av hårnålar till japanskornas håruppsättningar. Idag drivs det av tre syskon. Koncernen har cirka 4 000 anställda runtom i världen och en omsättning på cirka en miljard US-dollar. Förutom i Japan finns fabriker i USA, Kina, Filippinerna och Sverige.

Alla dotterbolag har en japansk VD på plats, men i Göteborg är det fabrikschefen som har ansvar för driften. Därutöver finns produktionschefer, tekniker, operatörer och adminis-

trativ personal. Av de 125 anställda är 30 tjänstemän och 95 kollektivanställda. Endast 13 av de anställda är kvinnor och medelåldern är ganska hög, 46 år. Så rekrytering av skickliga yngre tekniker och operatörer är en viktig uppgift för Anna Sjästad.

Kulturskillnader

I hennes arbete ingår en hel del kontakter med huvudkontoret och koncernledningen i Osaka. Hon berättar att de japanska kollegorna är trevliga och tillmötesgående, och att de uppskattar det svenska dotterbolaget och dess

framgångsrika verksamhet. Men de är ovana vid svenskt arbetsliv med föräldraledighet, sjukfrånvaro och de långa diskussioner som ofta föregår besluten. Hon är särskilt nöjd med det långsiktiga perspektiv som företaget har, vilket också gäller relationen med kunderna.

Hållare till lager

I fabriken tillverkas framför allt hållare till kullager och rullager och avancerade komponenter till fordonsindustrin. SKF är den största kunden och komponenterna hämtas direkt av SKF, vars Nordenlager ligger alldeles intill.

Fabriken tillverkar 650 olika typer av lagerhållare i olika storlek bara till SKF. Foto: Björn Ohlsson

En annan viktig kund är det japanska företaget JTEKT, som levererar delar till den franska bilindustrin.

Pressar och fräser

Efter introduktionen fick vi en rundvandring i den stora fabriken med Anna som guide. Här fick vi se alla de maskiner som pressar, laserskär, fräser och ytbehandlar plåt- och stålprodukterna.

Företaget tillverkar 650 olika typer av lagerhållare bara till SKF med en diameter som varierar mellan 10 centimeter och 2,1 meter. Man har också maskiner för formsprutning av plastdetaljer till bilindustrin, till exempel

delar till rattar.

I hela produktionen är hög precision och hög och jämn kvalitet, samt miljömässig hållbarhet, av största vikt. Företaget arbetar för att utöka affären med ett tredje område att verka inom.

Efter den intressanta guidningen, där vi fick möjlighet att se en stor del av produktionen och prata med flera medarbetare, blev vi bjudna på kaffe och vetebröd i fikarummet. Det var en mycket nöjd samling industriintresserade människor som gick ut i novemberregnet.

Björn Ohlsson är etnolog och sekreterare i Industrihistoria i Väst

Nöjda besökare hos NKC. Vår guide, Anna Sjästad, är femte personen från vänster. Foto: Sebastian Karlsson, NKC.

Efterlängtnad historik om textilindustrin

Bokrecension: *När man sydde kläder på fabrik – svensk konfektionsindustri cirka 1900–1980* av Johannes Daun (Daidalos 2022).

Johannes Daun har skrivit en angelägen bok om svensk konfektionsindustri under 1900-talet. Inte minst utifrån ett genusperspektiv då fyra av fem industriarbetare i textilindustrin var kvinnor.

Textilindustrin var en bransch som i seklets i början präglades av hantverk, där skräddare sydde färdiga klädesplagg under lågsäsong för senare avsalu. En tillverkningsform som sedan gammalt fanns i Boråstrakten. Traktens traditionella gård-farihandel och hemindustri kom den tidiga textilindustrin att dra nytta av.

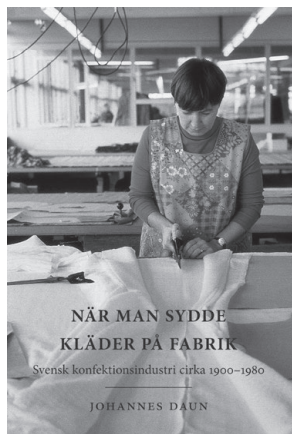
Under 1920- och 1930-talen flyttade konfektionstillverkningen in i fabriker. Branschen växte snabbt och under mellankrigstiden tredubblades arbetskraften. Trots en omfattande nyetablering av fabriker kunde efterfrågan inte mötas helt.

Rationaliseringar, nya specialmaskiner och nytt tempoarbete banade väg för löpande band-arbete efter förebilder från fordonsindustrin.

Efterfrågan av konfektionsplagg ökade efter andra världskriget. Nya fabriker som Erikson och Larsons fabrik byggde helt på linjetillverkning. Arkitekturen anpassades till den nya produktionsformen.

Den högindustriella epoken började redan på 1970-talet att mattas av och följdes av neddragningar i produktionen. Tekoindustrin kom att kräva statligt stöd och efterhand även etableringar i utlandet.

| Mats Sjölin är ordförande i Industrihistoria i Väst

Ingegerd Särllvik in memoriam

Före detta chefen för Göteborgs industrimuseum, och en av grundarna till föreningen Industrihistoria i Väst, Ingegerd Särllvik, avled i augusti 2022 i en ålder av 90 år.

Ingegerd var arkeolog i grunden. Hon studerade och arbetade som arkeolog i Göteborg, och i London. 1982 disputerade hon med en avhandling om Västsverige under romersk järnålder och folkvandringstid.

Efter en kort tid som chef på Tidaholms museer blev hon 1983 chef för Göteborgs industrimuseum, som bara ett år tidigare hade flyttat till Apotekarnes vattenfabrik på Gårda. Här fick hon möjlighet att skapa ett modernt industrimuseum i rymliga lokaler, där man även kunde visa stora och tunga maskiner.

Beslutet att sammanföra de olika kommunala museerna och samlingarna till ett nybildat Göteborgs stadsmuseum 1993 innebar att industrimuseet stängdes och att de industrihistoriska samlingarna flyttades till magasin på Lindholmen. Ingegerd fortsatte att tjänstgöra på stadsmuseet och Sjöfartsmuseet fram till sin pension 1997.

Samma år tog hon initiativ till att bilda föreningen Industrihistoria i Väst. Hon såg behovet av att bilda ett regionalt samarbetsforum där museer, universitetsinstitutioner och andra skulle kunna samverka för att kunna tillgängliggöra det industrihistoriska kulturarvet. Hon fortsatte att vara engagerad i föreningen och de industrihistoriska frågorna i Göteborg i många år framöver, och deltog i många av våra aktiviteter och studiebesök, så länge hennes hälsa tillät det. Vi minns henne med värme och glädje.

| Björn Ohlsson, för styrelsen i Industrihistoria i Väst

Göteborgs Kex AB

Sveriges första och största kexproducent

Elisabeth Ek

När du läser detta har det sista kexet bakats vid Göteborgs Kex, »Kexen«, och en 134-årig epok är över. Doften från tillverkningen som ofta har legat tung över Kungälv centrum är borta. I stället kommer kexen i fortsättningen att bakas och paketeras vid den nya fabriken i Riga.

Skeppsredaren och handlanden Carl Leopold Berggren (1830–1915) var gift med en engelska och hade många kontakter med brittiska köpmän både i Göteborg och utomlands. Bland briter var det vanligt att äta kex både till te och portvin. När striden om spannmålstullarna 1887 bland annat resulterade i en kraftig höjning av tullen på kex, såg han affärsmöjligheterna för en svensk kexproduktion. Tillsammans med affärsmännen Jan W Pettersson och Knut Johnson bildade han därför Göteborgs Kexfabriks AB 1888. C L Berggren hade redan ett lämpligt markområde intill

sitt företag Kongelfs Glasbruk vid Nordre älv i Kungälv. Läget vid älven och tillgången till en egen kaj underlättade transporterna av råvaror och färdiga kex. Göteborgs Kex har funnits kvar på samma plats hela tiden. Maskinerna för kextillverkningen köptes från England och kexexperten Robert Cruickshank från Glasgow och några kexbagare kom till Sverige för att sköta driften. Fabriken stod färdig i november 1888. Efter en lyckad provbakning på luciadagen samma år kom produktion och försäljning i gång 1889. Det gick mycket bra för kexfabriken som fick flera ut-

märkelser och utnämndes till kunglig hovleverantör 1897.

Tillväxt och utveckling

Fabriken har byggts ut och moderniserats i omgångar. När större delen av fabriken brann ner 1911 ersattes den av en ny anläggning med moderna maskiner. Efter första världskriget köptes specialmaskiner för tillverkning av skum- och chokladartiklar i samband med en större utbyggnad. Dessa produkter blev speciellt populära hos barn och ungdomar. I slutet av 1920-talet tillkom ett mo-

dernt kemiskt laboratorium, vilket man var ensam om. När elektrisk drift infördes i mitten av 1930-talet i stället för de kol- och gaseldade ugnarna blev gräddningen jämnare. På 1930-talet började man använda paketeringsmaskiner för runda kex, som ett av de första företagen i Europa. Vid en större ombyggnad i början av 1950-talet sattes 55 meter långa bandugnar in och bakplåtarna byttes ut mot ändlösa roterande band, vilket gav en bättre arbetsmiljö. I den äldsta kvarvarande ugnen från 1947 bakades det dock fortfarande pepparkakor på

Kexburk i plåt, cirka år 1900, i Göteborgs stadsmuseums samlingar. Museet har fler fina kexburkar och även gamla foton från Göteborgs kex. Sök i databasen: <https://samlingar.goteborgsstadsmuseum.se/carlotta/web>

plåtar fram till fabriksnedläggningen. Man tog fram en tät förpackning som gjorde att kexen kunde lagras utan att härskna, vilket bidrog till att Göteborgs kexfabrik blev marknadsledande 1956. Den tunga hanteringen av råvaror och deg försvann när datorstyrd degblandning infördes 1978.

Populära produkter

Både mariekex och pepparkakor har funnits med i sortimentet sedan 1888, och båda sorterna är fortfarande mycket populära. I början av 1900-talet såldes de flesta kex i lös vikt. Hela 140 olika produkter tillverkades 1910.

Ballerina började bakas 1963 och har blivit Göteborgs Kex mest sålda produkt. Kung Oscars pepparkakor blev under 1970-talet den största märkespepparkakan i Sverige. Bolagsnamnet ändrades från Göteborgs Kexfabriks AB till Göteborgs Kex AB 1974. Samtidigt fick logotypen en ny utformning och alla produkter skulle säljas under samma varumärke. För det helägda dotterbolaget Örebro Kex innebar det att tillverkningen flyttades till Kungälv och att Örebro-namnet försvann.

År 1938 hade man 400 anställda och en omsättning på drygt 3,5 miljoner kronor. Trettio år senare var

Vänster: Kextyperna som ingår i asken Variant anländer längs var sin linje till paketeringen.
Nedan: Några populära produkter från Göteborgs Kex.
 Foto: Elisabeth Ek.

antalet anställda detsamma, men omsättningen hade ökat till 30 miljoner kronor. Under 1970-talet ökade exporten kraftigt från 212 ton 1970 till 1 585 ton 1979. Då skedde försäljningen framför allt till de nordiska länderna, men under 1980-talet ökade exporten även till andra länder som till exempel Holland och USA. Kexfabriken hade i slutet av 1970-talet drygt 600 anställda och en omsättning på cirka 153 miljoner kronor. Jubileumsåret 1988 sålde man 14 000 ton kex per år och omsättningen låg på 320 miljoner kronor.

Kexfabriken byter ägare

De första 90 åren var Göteborgs Kex ett familjeföretag som ägdes av ättlingar till grundaren C L Berggren. Eftersom företaget behövde mer kapital för att utvecklas såldes det till Marabou 1979. Göteborgs Kex såldes sedan vidare till den norska Orklakoncernen 1994. Kexfabriken i Kungälv har producerat kex även för Orklakoncernens norska varumärke Saetre Kjeks och deras finska Kanto-

lan Keksi. Orkla meddelade i januari 2018 att man planerade att flytta tillverkningen till Lettland. I juni 2018 fattades det definitiva beslutet, och avvecklingen av verksamheten påbörjades. Då fanns det 350 anställda vid fabriken. Hösten 2022 var de 200, varav en del bemanningsanställda. Många hade vid det laget slutat efter att ha fått nya jobb eller gått i pension. Den mycket populära Bräckboden stängdes i augusti 2022. Från och med 2023 sker tillverkningen av Göteborgs Kex i en nybyggd fabrik i Riga. Produktutvecklingen kommer dock att ligga kvar i Kungälv.

Göteborgs Kex arkiv är flyttat till Centrum för Näringslivshistoria i Bromma. Andreas Utterström och Mattias Bergman har drivit podden *Livet och kexen* i samarbete med Centrum för Näringslivshistoria. De skriver även en bok om Göteborgs Kex.

Elisabeth Ek
Styrelsemedlem i Industrihistoria i Väst

Källor

www.goteborgskex.se

Arensberg, Ingrid, *Göteborgs Kex AB 1888–1988: Ett axplock ur vår hundraåriga historia*, Kungälv: Göteborgs Kex AB, 1988.

Johansson, Sara, "Kexfabriken berättar Sveriges historia", *Företagshistoria* 2, 2022, s. 11.

Oscarsson, Cecilia & Jenny Ingemarsson, "Slutet närmar sig – snart bakas sista kexet i Kungälv", *Göteborgs-Posten*, 7 november, 2021.

Bli medlem i Industrihistoria i Väst!

Föreningens medlemmar utgörs av myndigheter, institutioner, företag och föreningar som inom regionen arbetar på det industrihistoriska fältet samt enskilda personer med intresse för industrihistoria.

Som medlem bidrar du till vår möjlighet att verka påtryckande och för att sprida kunskap om och intresse för det industrihistoriska arvet. Som medlem kan du vara med och påverka vår verksamhet och lyfta fram frågor som du tycker är angelägna och intressanta. Du får också möjlighet att träffa likasinnade och att lära dig mer om Västsveriges industrihistoria.

Som medlem får du vår medlemstidning med artiklar om industrihistoria och nyheter om vad som är på gång inom vårt ämnesområde. Vidare får du kallelse till våra föreningsmöten samt inbjudan att delta i våra aktiviteter, i form av intressanta föredrag, guidningar, stadsvandringar och studiebesök. Tipsa oss gärna om föreningsaktiviteter och ämnen att ta upp i vår tidning.

Missa inte heller föreningens hemsida. På denna ges bland annat information om föreningens aktiviteter och tillgång till tidigare nummer av medlemstidningen, samt arkiv- och litteraturguider.

Medlemskap

Du blir medlem genom att betala in medlemsavgiften till föreningens plusgiro 126 25 70-3 och skicka e-post eller brev med dina kontaktuppgifter till oss. Årsavgiften för enskilda medlemmar är 150 kr, för ideella föreningar 300 kr och för institutioner, myndigheter och företag 500 kr.

Ny lokalhistorisk bok om Alingsås som textilstad

Boken Textilstaden Alingsås gavs ut i slutet av 2021 på det lokala förlaget Fortuna. Författaren Kristina Wadensten, med bakgrund på bland annat Textilmuseet i Borås, ger på cirka 100 sidor betraktelser och korta historiker om olika personer, företag och händelser med koppling till Alingsås textilhistoria.

I förlagets presentationstext beskrivs det som att Wadensten guidar oss genom århundradena med historiska tillbakablickar, personliga berättelser från förr och nu, kuriosas och foton.

I stort sett ges varje nedslag två sidor i boken. De ämnen som ägnas störst utrymme i boken är 1700-talets textila manufakturer och personerna bakom dessa verksamheter samt Alingsås Bomullsväveri som grundades på 1860-talet. Dessutom finns flera kortare presentationer av konfektionsföretag, exempelvis Oscar Molander (Kabom) och Drabant. Boken avslutas med ett avsnitt om textilformgivare, där flera kvinnor lyfts fram.

Som läsare upplever jag bokens urval som något spretigt, med alla nedslag i olika ämnen – från färgningsrecept och textilkonservering till intervjuer med nutida företagare. Man hinner som läsare inte riktigt få grepp om de ämnen som presenteras, innan det är dags att hoppa vidare till nästa. En liknande, lokalt utgiven, textilhistorisk bok skriven i samma personliga stil, är Kerstin Cewers *Det vita slottet vid Vätteren* från 2008, som handlar om klädföretaget Junex i Huskvarna. Skillnaden mellan böckerna är just att Cewers valt ett ämne – ett företag – att bygga upp sin berättelse kring, vilket ger mer sammanhang till de olika personliga minnen och anekdoter som presenteras.

Textilstaden Alingsås är rikt illustrerad och tryckt i färg. Flera uppslag består endast av bilder och bildtexter eller en bild över en helsida. Den lokala läsekretsen kommer kunna räkna med en hel del igenkänning och nostalgi.

De foton och föremål från Alingsås museums samlingar som figurerar i boken kan sannolikt också locka till nyfikenhet och ytterligare efterforskningar (ytterligare foton från museet finns på hemsidan digitaltmuseum.se). Bokens främsta bidrag är därtill de olika personliga minnen från alingsåsare, ur intervjuer och andra källor, som Wadensten lyfter fram.

Författaren uttrycker i efterordet att hennes önskan med boken, har varit att lyfta fram Alingsås som textilstad. Det får vi konstatera att Wadensten lyckats med, om än i form av glimtar och nedslag.

| Johannes Daun är industriantikvarie på Textilmuseet i Borås

Besök hos Nolato Plastteknik AB

I början av oktober förra året fick medlemmarna i Industrihistoria i Väst tillfälle att besöka Nolato Plasttekniks fabrik i Hisings Backa. Produktionschefen Mats Malm gav först en intressant presentation av företaget och dess verksamhet, och ledde därefter en rundvandring i fabriken.

När Rune Ström sålde sitt livsverk AB Plast-Teknik 1994, köpte Nolato AB den industriella delen av företaget. Tillverkningen fortsatte i samma lokaler i Hisings Backa under namnet Nolato Plastteknik AB (Läs gärna artikeln om Plast-Teknik i IHV nr 2, 2022). Busshållplatsen Plastteknik från 1972, när Plast-Teknik flyttade till Exportgatan, är fortfarande i bruk.

Nolato AB, med säte i Torekov, grundades 1936 som Nordiska Latexfabriken i Torekov AB. Namnet ändrades 1982 till akronymen Nolato. År 2021 hade Nolato 8 700 anställda och en omsättning på 11,6 miljarder kronor.

Tre världsdelar

Verksamheten är indelad i tre affärsområden. Medical Solutions är inriktad mot medicinteknik, läkemedelsindustri och diagnostik, Integrated Solutions mot snabbväxande teknologiområden och Industrial Solutions, där Nolato Plastteknik ingår, mot industriföretag. Man bedriver utveckling, produktion och försäljning i Europa, USA och Asien.

Inom verksamhetsområdet Industrial Solutions tillverkar man avancerade tekniska produkter främst i polymera material. Kunderna finns huvudsakligen inom den allmänna industrin (branscher som hygien, förpackningar, vitvaror med mera) och fordonsindustrin.

Verksamhet i kommission

Nolato Plastteknik bedriver utveckling, tillverkning och försäljning av

plastprodukter, ofta i nära samarbete med kunderna redan under utvecklingsarbetet för att få fram så optimala produkter som möjligt. Företaget har hundratalet anställda, varav cirka en fjärdedel är kvinnor. Sedan 2003 bedriver Nolato Plastteknik, liksom Nolato övriga svenska rörelsedrivande företag, verksamheten i kommission för Nolato Torekov AB:s räkning. Det innebär, att redovisningen av resultatet sker hos Nolato Torekov, och till exempel omsättning och resultat för enskilda företag publiceras inte.

När den minskade efterfrågan från kunderna tvingade fordonsindustrin att stänga ner 2020, och bristen på komponenter hade samma effekt 2021, påverkade detta naturligtvis även Nolato. Trots detta blev 2021 ett rekordår för företaget som helhet.

Elisabeth Ek, styrelsemedlem i Industrihistoria i Väst

Källor

Ström, Rune, *Plast-bitarna. Episoder och återblickar på ett företag som föddes ur en idé och växte upp under den första generationen av Svensk Plastindustri*, Göteborg: Plast-Teknik, 1990.

Årsredovisningar (2021) för Nolato AB, Nolato Plastteknik AB och Nolato Torekov AB.

Äldre maskin för formsprutning av plastprodukter. Foto: Elisabeth Ek.

Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 17

Lars O. Carlsson

I vår serie kring gatunamn och dess koppling till industrihistoria har vi skrivit om de mest skiftande branscher och samtidigt gästat flera av staden Göteborgs många stadsdelar. Ofta har vi beskrivit namn som ingår i en typ av gruppnamnsområde, exempelvis olika mejerigator i Kallebäck. Denna gång tänkte jag att vi skulle bege oss till den fagra och bördiga skattkamarön Hisingen och där närmare bestämt till Torslanda.

Torslanda är väl kanske främst känt för Volvos bilfabrik, men de yngre läsarna förknippar Torslanda med Idolfavoriten Victor Leksell, den första artist vars svenskspråkiga låt passerat 100 miljoner spelningar på Spotify. Men före 1977, året då Göteborg-Landvetter Flygplats invigdes,

var Torslanda välkänt för sin internationella flygplats, som invigdes 1923.

Det finns flera gatunamn i dagens Torslanda som minner oss om flygets dagar;

Blå Hangarens Plats, från 2001 till minne av den klassiska hangaren som uppfördes till flygplatsens invig-

ning 1923 och som skulle bli byggnadsminne, men som totalförstördes genom en anlagd brand den 31 maj 1980.

Gösta Fraenkels Väg efter legendaren Gösta Fraenkel (1885–1980) som bland annat gjorde sig känd genom de så kallade kikhosteflygningarna. Dessa skulle ge lindring hos barn som hade kikhosta. Barnen fick följa med planet upp till 3 000 meters höjd. Gösta Fraenkel gjorde 422 sådana flygningar under åren 1945–1953.

Einar Eriksons Gata till minne av Einar Erikson (1894–1942), den förste anställde hamnmästaren, som för övrigt var starkt engagerad i kommunen.

Gösta Andréens Gata från 2001 till minne av Gösta Andrée (1899–1959) den förste svensk som flög över engelska kanalen. Andrée blev VD för Göteborgs Flyghamn 1930 och Visby flygplats 1944. Han avled i en flygolycka strax norr om Visby.

I mitten på 1960-talet byggdes ett radhusområde i Torslanda vars tio gator år 1964 fick namn med koppling till rymden.

- *Junostigen*
- *Jupiterstigen*
- *Pallasstigen*
- *Plutostigen*
- *Marsstigen*
- *Merkuriusstigen*

- *Månstigen*
- *Saturnusstigen*
- *Tellusvägen*
- *Uranstigen*

År 1969 införlivades Torslanda med Göteborg och i Göteborgs kommun, närmare bestämt i Bergsjön fanns redan gator med koppling till rymd och universum, exempelvis Saturnusgatan och Tellusgatan som fick sina namn 1965.

Namnberedningens lösning för att undvika förväxlingar var att 1970 namnändra de tio radhusgatorna i Torslanda till namn med koppling till flyget:

- *Flygbanan*
- *Flygfärden*
- *Flygfyren*
- *Flygleden*
- *Flyglinjen*
- *Flygparken*
- *Flygresan*
- *Flygstråket*
- *Flygturen*
- *Flygvägen*

Denna förändring mottogs inte så positivt av dem som hade sina adresser vid de aktuella gatorna, tvärt om, vilket är ganska förståeligt.

Så efter tydliga markeringar och klagomål var det 1975 dags att ändra gatuskyltar igen. Man la helt enkelt

till en liten lokalisering framför det ursprungliga namnet;

Flygstråket namnändrades till *Röds Junostig*.

Flygfyren namnändrades till *Röds Jupiterstig*.

Flyglinjen namnändrades till *Röds Marsstig*.

Flygleden namnändrades till *Röds Merkuriusstig*.

Flygvägen namnändrades till *Röds Månstig*.

Flygresan namnändrades till *Röds Pallasstig*.

Flygturen namnändrades till *Röds Plutostig*.

Flygfärden namnändrades till *Röds Saturnusstig*.

Flygparken namnändrades till *Röds Tellusväg*.

Flygbanan namnändrades till *Röds Uranstig*.

Det finns ytterligare ett antal gator i Torslanda som påminner oss om den tidigare flygverksamheten, exempelvis;

Flyghamnsvägen, 1972, del av vägen namnändrad till *Viktor Setterbergs Väg*, till minne av den svenska golfens fader Viktor Setterberg (1869–1946).

Flygmotorsvägen från 1970, tidigare *Verkstadsvägen*.

Flygledarevägen från 1982.

Flygfältsgatan från 1986.

Flygtornsvägen från 2001.

Pilotvägen från 1999.

Gamla Flygplatsvägen från 1977.

Flygstationsvägen från 2011.

Flyghamnsvägen från 1998.

Hangarvägen från 1970.

Postflyget från 2011.

Segelflyget från 2011.

Sjöflyget från 2011.

Fraktflyget från 2011.

Flyghamnsslyckan från 2007.

Det finns därutöver gatunamn med koppling till flyg även på andra delar av staden, exempelvis i anslutning till Säve flygflottilj i Säve samt;

Flygaregatan som finns i Kyrkbyn, Lundby, sedan 1929. Namnsatt för dess närhet till Torslanda. Namnbedrningen hade först föreslagit Anders Bruhns, till minne av Anders

Bruhn (1778–1856), biskop i Göteborg från 1840.

Flygradiogatan som finns i Järnbrott sedan 1950.

Flygvädersgatan som finns i Biskopsgården sedan 1956.

Vill du veta mer om gatunamn i Göteborg rekommenderas boken *Göteborgs Gatunamn 1621–2000* av Greta Baum, som självfallet nyttjats i samband med skrivandet av denna artikel.

Lars O. Carlsson
Göteborgsförfattare och en flitigt nyttjad föredragshållare kring Göteborgs Gatunamn.

Industriarv i bild

Karl-Magnus Johansson

Numrets »Industriarv i bild« visar ett dramatiskt ögonblick från söndagen den 13 maj 1900. Vi befinner oss vid Mölndalsån i Gårda och ett omfattande släckningsarbete har påbörjats – det brinner i remfabriken! Fotografen som var på plats heter Axel Leonard Svensson, vars omfattande negativsamling förvaras av Riksarkivet i Göteborg. Dagen efter branden rapporterade tidningarna om förloppet:

I går förmiddag vid 11-tiden utbröt eld i Göteborgs remfabriksaktiebolags fabrik å Gårda. Elden, som först observerades af en hos hrr Werner & Carlström anställd kusk, slog ut från vindsvåningen vid östra gafveln hvarifrån den hastigt spred sig mot vestra gafveln ... På få minuter hade elden fattat tag i hela öfre våningen, där ett stort lager färdiga remmar var upplagt, och spred sig sedan hastigt nedåt andra våningen och bottenvåningen, där maskinerna stodo. (Göteborgs Aftonblad, den 14 maj 1900)

Gårda brandkår, som först kom till platsen, placerade genast vid åkanten en ångspruta [som bilden visar] samt en handspruta, hvarpå eldsläckningen strax tog vid. Omedelbart derpå anlände äfven stadens brandkår och släckningsarbetet var i full gång. (Förposten, den 19 maj 1900)

Redan efter några dagar fick styrelsen i uppdrag att så fort som möjligt »föranstalta om nödiga fabriksbyggnaders uppförande samt anskaffande af maskiner m. m.« Styrelseberättelsen för år 1900 berättar vidare:

På grund af att fabriken nedbrann den 13 Maj ... har försäljningen af remmar helt naturligt varit mindre än året förut oaktadt att försäljningen uppehölls genom att bolaget från annan fabrik inköpt remmar och härmed fournerade kundkretsen. På de inköpta remmarne har ej kunnat läggas någon förtjänst utan i flere fall tvärtom måst säljas med förlust. Oaktadt detta har bolaget, dels genom brandförsäkringen men hufvudsakligast genom iordninggörande af en stor del af de gamla maskinerna (som voro med i eldsvådan) hvilka härigenom är fullgoda med nya, gjort sig en fötjänst uppgående till Kr 22 566.59. (Göteborgs Remfabrik AB:s arkiv, A: 1, Riksarkivet i Göteborg).

www.industrihistoriaivast.net